

І. С. Вітрик, Н. М. Данилко

МАТЕРІАЛИ З ДВОХ ПОХОВАНЬ СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ с. МАЛА ЛЕПЕТИХА НА ХЕРСОНЩИНІ

В роботі дається характеристика археологічних знахідок із вмістом дорогоцінних металів з двох поховань скіфських чоловіків-воїнів з кургану № 10 біля с. Мала Лепетиха. Типи золотих прикрас та залізний меч з золотою обивкою руків'я є досить рідкими для даної групи поховань.

Ключові слова: скіфи, курган, золоті прикраси, меч.

У 1992 р. Краснознам'янська археологічна експедиція (Г.Л. Євдокимов, Н.М. Данилко) проводила роботи на великому курганному полі (понад 50 насипів) лівого берега Дніпра біля с. Мала Лепетиха Велико-Лепетихівського р-ну Херсонської обл. (Євдокимов, Купрій, Рычков 1992/2). В ході розкопок 13 курганів було досліджено три поховання скіфського часу, де серед знахідок були виявлені речі з дорогоцінних металів, що нині зберігаються у Наукових фондах ІА НАНУ¹. Інформація про комплекс золотих прикрас з жіночого поховання кургану № 9 опублікована нами раніше (Вітрик, Данилко 2002; Данилко, Вітрик 2004). Набагато скромніші вироби з золота, які знайдені у двох чоловічих похованнях кургану № 10, також доповнюють загальну картину життя скіфської спільноти. Коротко охарактеризуємо цей курган.

Курган № 10, як і курган № 9, був частково досліджений М.І. Веселовським у 1916 р. У кургані діаметром 34 м було виявлено шість скіфських поховань — основне, розкопане у 1916 р., та впускні, причому впускні розташовувались колом у південно-західній частині насипу, висота якого на час розкопок 1992 р. становила 1,1 м (рис. 1). У східній частині кургану була вертикально вкопана кам'яна плита підпрямокутної форми розміром 0,6 × 0,8 м розвернута на схід. Діаметр крепиди, що оточувала курган, складав 24 м. Поховання № 1—3 належали дітям від 5 до 12 років. На нашу думку, у кургані № 10 в були поховані члени однієї родини — дорослі і діти.

1. Частина знахідок без вмісту дорогоцінних металів передана на постійне зберігання до Херсонського краєзнавчого музею.

Поховання № 4 виявлене в південно-східному секторі кургану (рис. 2, а, б, в). Від прямокутної вхідної ями до арочного входу овальної поховальної камери вів довгий дромос. Камера розташована перпендикулярно дромосу. Кістяк юнака 14—15 років лежав у поховальній камері на очеретяній циновці головою на південь. Біля голови юнака знаходилися два сагайдаки зі стрілами (61 та 93 шт.) та коров'яча кістка від вирізки жертвовного м'яса разом з ножом із кістяною ручкою. Коло лівої скроні лежала сережка, на шиї — гривна. Зап'ястки рук прикрашали золоті браслети, по одному на кожній. На середньому пальці правої руки була каблучка. Ліворуч від кістяка, біля руки, лежав ще один сагайдак, прикрашений скляними намистинами, з 93 стрілами, ніж та меч. Під небіжчика було покладено спис і два дротики, від яких залишилися лише підтоки. У північно-схід-

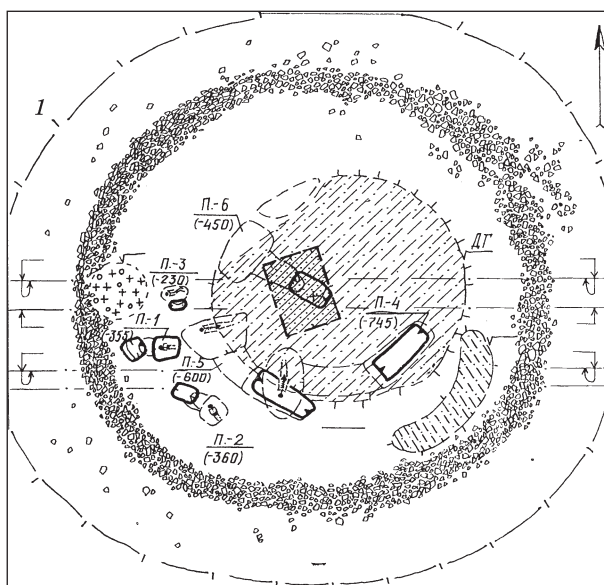

Рис. 1. Загальний план кургану № 10 біля с. Мала Лепетиха Велико-Лепетихівського р-ну Херсонської обл.

Рис. 2. Плани поховань № 4, 5 кургану № 10: а — розріз кургану із зазначеним розташуванням поховань; б — загальний план поховань; в — розрізи поховальних споруд могили № 4; г — розрізи поховальних споруд могили № 5

ному кутку знайдено предмети кінської вузди та амфору¹. У дромосі були виявлені залишки жаровні та два вістря стріл з тамговим знаком, а перед входом до камери стояв бронзовий казан з кістками барана та залізним стрижнем для наколювання м'яса.

Зупинимось на характеристиці речей із збірки Наукових фондів ІА НАНУ.

1. Сережка кільцева (рис. 3, 5), кругла, розміром 31—33 мм, вагою 4,6 г, зроблена з круглого в перетині золотого дроту діаметром 2 мм, кінці якого дещо потоншуються і трохи заходять один за одиний. На дріт нанизана рифлена намистина з синього скла (діаметр 11 мм, довжина отвору 9 мм) хрест-навхрест оплетена смужками золотої фольги завширшки 4,5 мм.

2. Шийна гривна (рис. 3, 2) діаметром 149—153 мм, вагою 277,77 г виготовлена з золотого прута завтовшки 7 мм, кінці якої просто обрубані та заходять один за другий на 90 мм. Поверхня гривни ретельно відполірована.

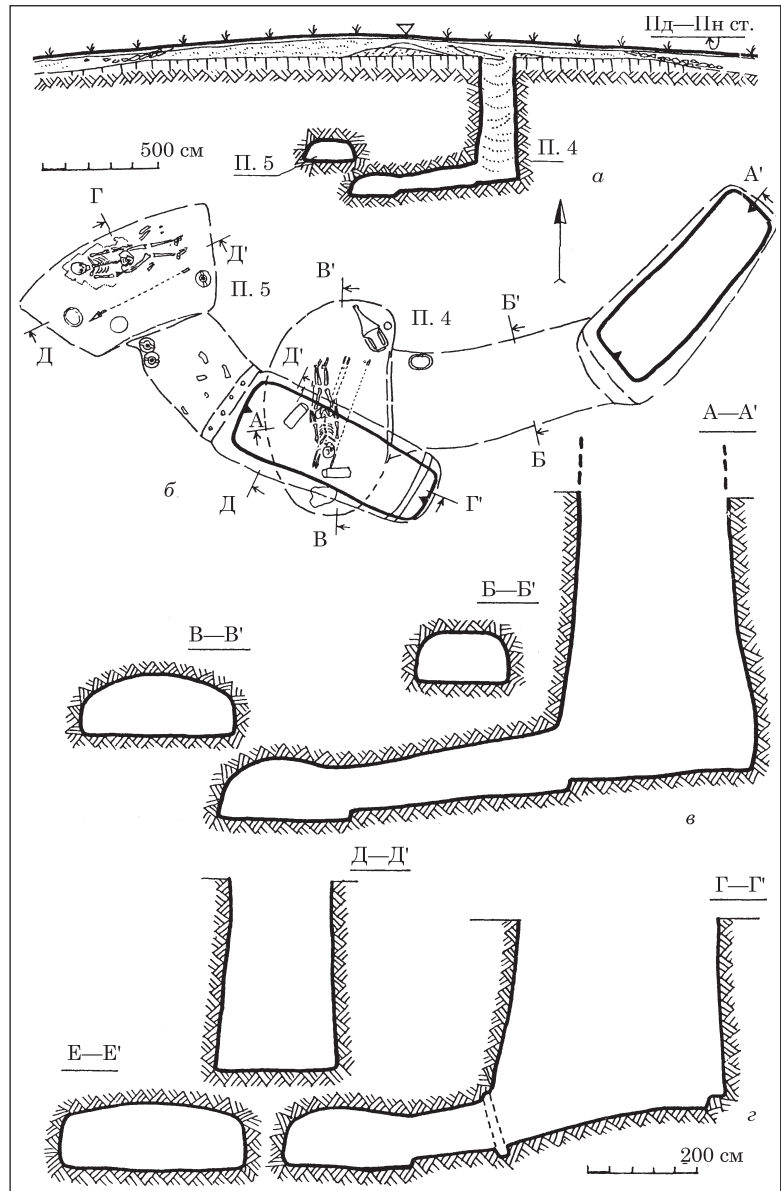
3. Золотий платівчастий браслет (рис. 3, 3) діаметром 67 × 50 і шириною 44—47 мм та вагою 45,3 г. Скошені кінці заходять один за другий. Повздовжні краї на 2,5 мм відігнуто назовні. Посередині тягнеться один об'ємний рубчик, підтрикутний в перетині, шириною 3—4 мм, який на 6 і 7 мм не доходить до вертикальних країв. Браслет зберігся у двох фрагментах: його внутрішній край відламаний, а приблизно посередині пластини знаходиться вертикальна тріщина.

4. Другий золотий платівчастий браслет (рис. 3, 4) зберігся ще гірше, має втрату металу в центрі виробу. Його середину прикрашає рельєфний рубчик шириною 4 мм, який на 3 мм не доходить до вертикальних країв. Повздовжні краї на 2 мм загнуті назовні. Браслет шириною 30—32 мм був розчавлений склепінням, що впало, на шість різних за розмірами частин.

5. Дротяна каблучка (рис. 3, 6) круглої форми розміром 22—23,5 мм, вагою 3,51 г, діаметр дроту з гладенькою поверхнею 2 мм, обрубані кінці його заходять один за другий на 15,5 мм.

6. Однолезовий меч (рис. 3, 1) за формою подібний до грецької махайри (Мозолевский, Полин 2005, с. 181), мав трохи вигнутий залізний клинок. Руків'я має овальне навершя із загнутим всередину кігтеподібним перехрестям, що виступає з одного боку. Руків'я (рис. 4) обтягнуте тонким золотим листом з рельєфними карбованими зображеннями тварин,

1. За визначенням О.В. Каряки амфора належить до типу Солоха II та датується третьою чвертю IV ст. до н. е.

які майже дзеркально відтворюються з одного та іншого боку. Овальну площину навершя прикрашає горизонтально розміщена фігура лані, що лежить головою вліво. Голова лані повернута назад, задня частина тіла трохи піднята. Фігуру тварини покривають цяточки. На самому руків'ї вертикально зображені лежачі головою одне до одного олень та пантера, тіла яких вигнуті дугою. Голова оленя з великими рогами передана у профіль нахилою уперед. На перехресті горизонтально розташована фігура пантери, що дуже подібна до пантери з руків'я, за виключенням положення хвоста: у неї він витягнутий назад у бік кігтеподібного виступу, а на руків'ї — піднятий над тубубом звіра. Морди пантер подані анфас, а їх тіла покривають цяточки, що передають окрас леопардів (пантер). На момент знахідки довжина руків'я 138 мм, довжина клинка 440 мм при ширині 50 мм. Під час дослідження було зафіксовано залишки дерев'яних піхв, що закінчувалися наконечником-бутероллю, можливо з електра, довжиною 130 мм. На жаль, після проведення консервації і реставрації об'єкту, лезо втратило свої первісні обриси, було втрачено бутероль.

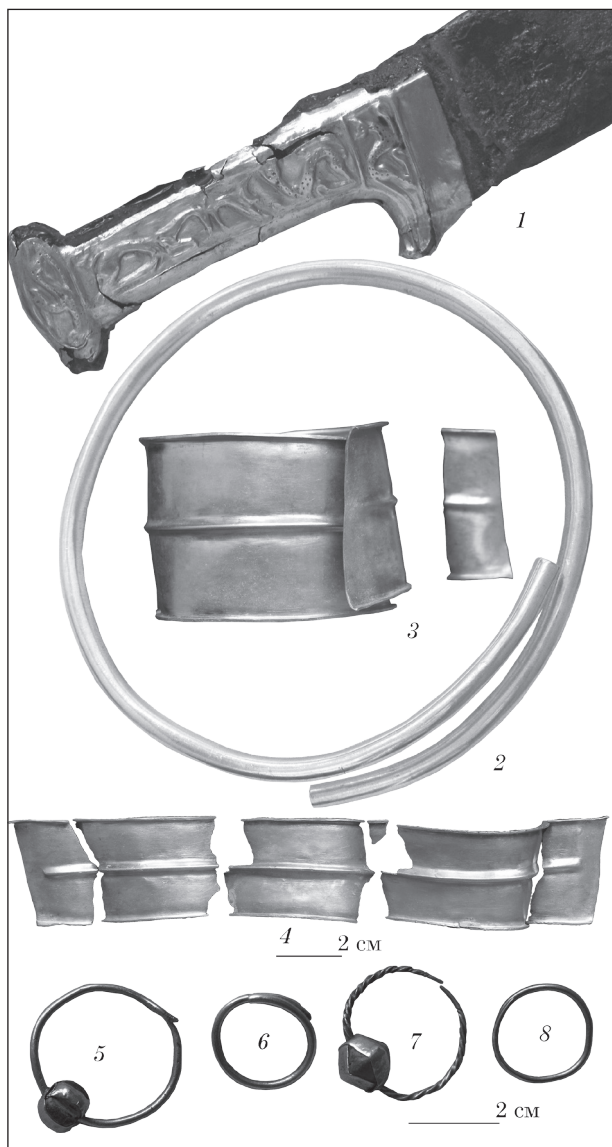

Рис. 3. Прикраси та меч з поховань № 4, 5 кургану № 10: 1 — 6 — п. № 4; 7, 8 — п. № 5

Всі відомі на наш час однолезові мечі, що мають орнаментовану обкладку руків'я з золота та срібний коробчастий наконечник піхв трикутної форми, з Північного Причорномор'я детально розглянуті С.В. Поліним, який датує їх серединою — третьою чвертю IV ст. до н. е. 6. (Мозолевський, Полин 2005, с. 352, 353). Подібні мечі були у похованнях Чортомлика, Соболевої Могили, Великому Рижанівському кургані.

Поховання № 5 знаходилося у чотирьох метрах на захід від попереднього (рис. 2, а, б, г). Від прямокутної у плані вхідної ями до поховальної камери трапецеподібної форми вів довгий дромос. Камера була розташована перпендикулярно до вісі дромоса та вхідної ями. Склепіння та стіни поховальної камери були гладенькими та вкриті шаром штукатурки. Перед арочним входом камери залишилась канавка від вертикальних плах, що перекривали вхід, а під стінкою стояли дві гераклейські амфори. Похований витягнуто лежав головою на захід на прямокутному дерев'яному настільні розміром 2 × 0,9 м. За черепом знайдено ніж з кістяною ручкою та залишки жертовної їжі — коров'яча кістка. Коло лівої скроні лежала

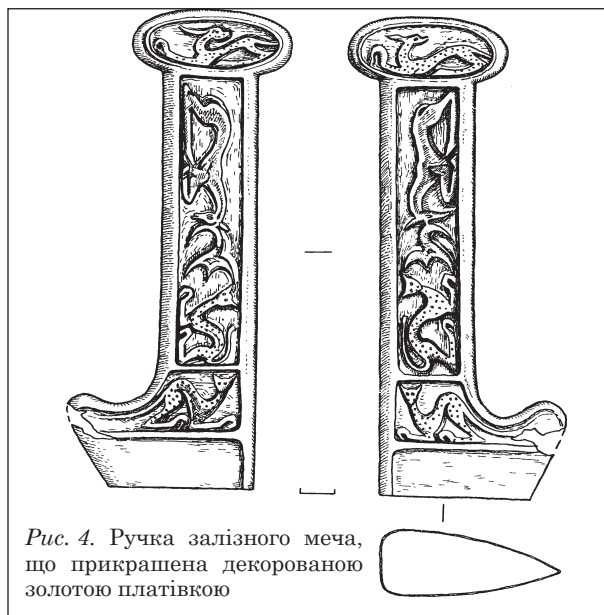

Рис. 4. Ручка залізного меча, що прикрашена декорованою золотою платівкою

сережка, на шії гривна. На середньому пальці лівої руки була каблучка. З правого боку кистяка поруч з рукою лежав сагайдак з 34 стрілами. З того ж боку біля настїла було покладено дротик з залізним вістрям та підтокою. У південному кутку знаходилась ще одна амфора (фасоського кола), а перед входом камери стояв бронзовий казан. С.Ю. Монахов продав комплекс амфор з поховання серединою 60-х років IV ст. до н. е. (Монахов 1999, с. 311).

У Наукових фондах Інституту зберігаються такі предмети.

1. **Сережка кільцева** (рис. 3, 7) округлої форми розміром 25—29 мм, вагою 4,97 г зроблена з первитого квадратного в перетині золотого дроту, стоншені кінці якого впритул наближені один до одного. Кінці сережки гладенькі і круглі в перетині на 6 мм з одного боку і на 5 мм з другого. На дріт нализана біконічна намистина (діаметр 12 мм, довжина отвору 9 мм) оплетена хрест-навхрест смужками золотої фольги завширшки 4,5—5 мм. Намистину зроблено, на наш погляд, не зі скла, а з камінця жовтувато-коричневого кольору, вкритого тріщинками з червоним заповненням.

2. **Дротяна каблучка** (рис. 3, 8) округлої форми розміром 22,5 × 23 мм, вагою 1,81 г. Діаметр дроту 1,5 мм з потоншенням на кінцях, які заходять один за другий на 11 мм.

Обряд поховання небіжчиків в обох курганах досить подібний, хоч і має ряд відмінностей, найзначніша з яких — наявність предметів кінської вузди в похованні юнака. Зазначимо, що склад прикрас з дорогоцінних металів з поховання юнака більш різноманітний, проте кільцеві сережки та дротяні каблучки у похованнях дуже схожі. Розглянемо аналогії.

Сережки з дроту з загостреними кінцями, на які нанизували одну або декілька намистин чи підвісок, отримали розповсюдження з V ст. до н. е. і мали широкий попит в основному серед рядового населення до III ст. до н. е., але із золота такі сережки виготовлялися зрідка. Ще рідші випадки, коли нанизані намистини були оплетені золотими смужками подібно тим, що було знайдено у похованнях № 4 та 5. Також незначна кількість сережок була зроблена з перекрученого дроту (пох. № 5).

У скіфський час прості дротяні каблучки були розповсюджені у похованнях рядового населення, та подібні знахідки були виявлені і в курганах, які за думкою дослідників, відносяться до розряду царських. Такі каблучки були у пограбованій гробниці Чортомлика (Древности Геродотовой Скифии 1872), у жіночому та дитячому похованнях Товстої Могили (Мозолевський 1979, с. 141, № 194, с. 140, рис. 123, 12; с. 143, № 205, с. 142, рис. 126, 8).

Характерний для степової Скіфії тип золотих гривен у вигляді литого кільця, кінці якого потоншуються, був поширений серед скіфської військової аристократії з V ст. до н. е. У похованні № 4 шийна гривна була скручена з прута, діаметр якого однаковий по всій довжині, проте її власника через юний вік важко віднести до військової аристократії. Серезжки, перстені та браслети зустрічаються у чоловічих похованнях по одному екземпляру, до того ж знахідки браслетів нечасті (Степи Европейской части... 1989, с. 107). У небіжчика з поховання № 4 було аж два платівчасті браслети — по браслету на кожній руці. Подібні браслети знайдені у жіночому і дитячому похованнях бокової гробниці Товстої Могили (Мозолевський 1979, с. 137, № 188, 189, с. 142, рис. 122; 123, 13, 14, 15, с. 143, № 205, с. 142, рис. 126, 14).

Б.М. Мозолевський виділяє платівчасті браслети як особливу групу прикрас, які знайдені лише в Солосі, Чортомлику, курганах Дієвому, Мордвинівському, Аксютинецькому 1905 р. та Товстій Могилі. Ці кургани відносяться до найвидатніших пам'яток Скіфії, що дає підставу досліднику вбачати в браслетах розглянутого типу не лише суто скіфську форму особистих прикрас, але й ознаку особливої знатності похованого, а, можливо, і його соціального рангу (Мозолевський 1979, с. 211). За цією ознакою юнак з поховання № 4 мав би походити зі знатного скіфського роду.

Загальновідомо, що IV ст. до н. е. характеризувалось уніфікацією всіх сторін скіфського життя, у тому числі поховального обряду, поховального інвентаря, видів прикрас. Це дало змогу В.А. Іллінській та О.І. Тереножкіну виділити характерні риси поховань різних прошарків скіфського населення. Вони вважали, що до поховань легкоозброєних воїнів з прошарку рядових скіфів клали, як правило, колчан або горит із стрілами, два вістря списа або дротика, зазвичай з підтоками, меч, іноді декілька прикрас, чорнолакову посудину, на дерев'яному блюді знаходились залишки жертвовної їжі — шматок м'яса із встромленим у нього залізним ножем (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 172).

Цей опис майже повністю співпадає з інвентарем похованих чоловіків у кургані № 10. Хочеться ще раз зазначити, що більш цікаве, на наш погляд, поховання № 4 належало юнакові 14—15 років. В.А. Іллінська та О.І. Тереножкіні запропонували виокремлювати і таку категорію поховальних пам'яток, як поховання юнаків (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 184), де знаходять лук і стріли, списи і дротики. Мечі та бойові сокири у могилах юнаків-підлітків не зустрічаються, бо право користування цими видами наступальної зброї надавалось при переході до справжніх воїнів (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 185). Хоча за віком небіжчик поховання № 4 відноситься саме до цієї групи поховань, проте біля небіжчика був покладений меч, та ще й з золотою оздобою

руків'я. Цікаво, що цей меч та золоті прикраси поховання мають аналогії лише серед інвентаря курганів з царськими могилами.

Чоловічі поховання № 4, 5 з кургану № 10 можна віднести до категорії поховань легкоозброєних воїнів з досить заможного прошарку рядового скіфського населення, на що вказує наявність у похованнях золотих прикрас, бронзових казанів та грецьких амфор. Інвентар другої половини IV ст. до н. е. цих поховань та знахідки з поховань № 1—3 детально опубліковані раніше (Данилко, Купрій, 2004).

Вітрик І.С., Данилко Н.М. Поховання знатної скіфянки у «Великому кургані» М.І. Веселовського // Музейні читання. Мат. наук. конф. — К., 2002. — С. 138—149.

Данилко Н.М., Вітрик І.С. Ювелирные украшения из женского курганного погребения скифского времени у села Малая Лепетиха Херсонской области // Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докл. — С.-Пб., 2004. — С. 38—40.

Данилко Н.М., Купрій С.А. Курган у с. Малая Лепетиха // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 2004. — Т. XI. — С. 79—86.

Древности Геродотовой Скифии. — С.-Пб., 1872. — Т. 2. *Евдокимов Г.Л., Купрій Н.М., Рычков Н.А.* Отчет Краснознаменной экспедиции исследования курганов в зоне земель Херсонской области в 1992 году // НА ІА НАНУ. — 1992/2.

Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983.

Мозолевский Б.Н., Полин С.В. Курганы скифского Героса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могила). — К., 2005.

Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII—II веков до н.э. — Саратов, 1999.

Степи Европейской части СССР в скифосарматское время. — М., 1989.

И. С. Вітрик, Н. М. Данилко

МАТЕРИАЛЫ ИЗ ДВУХ ПОГРЕБЕНИЙ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ У с. МАЛАЯ ЛЕПЕТИХА НА ХЕРСОНЩИНЕ

В статье рассматриваются комплексы золотых украшений из погребений знатных воинов № 4, 5 из кургана № 10, открытых в 1992 г. Краснознаменной археологической экспедицией на левом берегу Днепра у с. Малая Лепетиха Велико-Лепетиховского р-на Херсонской обл. Анализ вещей позволяет датировать эти мужские погребения второй половиной IV ст. до н. э.

I. S. Vitrik, N. M. Danilko

MATERIALS FROM TWO SCYTHIAN BURIALS AT THE VILLAGE OF MALA LEPETICHA IN KHERSON REGION

This article is about complex of gold ware from burials of noble warriors № 4, 5 (kurgan № 10), which was investigated in 1992 by Krasnoznamenska archaeological expedition on the left bank of the Dniپر at the village of Mala Lepeticha, Veliko-Lepeticha district, Kherson region.

Analysis the grave goods date this male burials the second half of the IV century B. C.